

Emilija CRVENKOVSKA, *Staroslovenska gramatika*. Univerzitet Sv. Kiril i Metodij vo Skopje; Filološki fakultet Blaže Koneski, Skopje, 2021., 234 str.

Šest godina nakon objavljivanja *Staroslavenske čitanke* (2005), udžbenika namijenjenoga studentima slavistima, dakle i makedonistima, makedonskih sveučilišta, napokon je svjetlo dana ugledala i prateća *Staroslavenska gramatika*, također autorice sveučilišne profesorice Emilije Crvenkovske sa skopskoga Filološkog fakulteta. Baš kao što je svojedobno bilo i na hrvatskim sveučilištima s priručnicima profesora Josipa Hamma, a donekle slično i s novijima Stjepana Damjanovića, i ovdje je sačuvan tradicionalan model supostojanja dvaju povezanih svezaka: jednoga s materijalima na kojima se u nastavi radi i drugoga s aparaturom za taj rad. Barem u tradicionalna vremena, kad su se studenti služili isključivo knjiškom formom udžbenika, takva je podjela itekako imala smisla. Neki noviji udžbenici, npr. oni Nicoline Trunte, iz lekcije u lekciju usporedno predočuju teoriju, tekstne predloške (u izvorniku i prilagođene) i gramatičke analize (obično u manjoj mjeri i tekstne i paleografske).

Autorica već desetljećima studentima predaje staroslavenski (starocrkvenoslavenski) jezik prilagođujući važan povijesnojezični materijal potrebama različitih nastavnih programa, u kojima je – baš kao i drugdje na svjetskim sveučilištima – za ovaj predmet broj predviđenih sati sve manji. Postupno reduciranje povijesnih, jezičnih i književnih sadržaja unutar suvremenih sveučilišnih programa i radikalno prebacivanje nastavnoga fokusa gotovo isključivo na suvremene filološke sadržaje s tobožnjom usmjerenosti prema famoznoj praktičnosti i iskoristivosti znanja na tzv. tržištu rada zasigurno ima svojevrstnu ideološku pozadinu. Nastava staroslavenskoga jezika (a naziv se ovoga *korpusnog jezika* u osnovi poklapa u makedonskoj i u hrvatskoj filologiji) tradicionalno je zamišljena kao polazišna točka za proučavanje dijakronije zasebnih slavenskih jezika (koje, dogovorno, pratimo od početka XII. st.). Prethodna kronologija jezičnih promjena, onih koje vode od praindoeuropskoga pa kroz prabaltoslavenski i praslavenski (dakle do kraja XI. st.), pogotovo onih fonoloških, ostajala je izvan predmetnih okvira. Osim najambicioznijih i najopsežnijih staroslavenskih gramatika (Leskienove, Haburgaevljeve, Gramatike BANU i dr.) prikazi dijakronijskih mijena utemeljenih na uvidu u poredbenu slavensku gramatiku i općenitije indoeuropske jezične zakone ostaju u novijim udžbenicima, pa tako i u ovome Emilije Crvenkovske, manje-više u rudimentima. Sve skromnije prethodno filološko obrazovanje studenata usporedno sa sve kraćim silabima dovodi zapravo do sinkronijske metodologije

i u udžbenicima: gramatika staroslavenskoga jezika sve se češće predstavlja u povijesnome smislu statično, kao dovršen proizvod, gotovo slično strukturalističkomu opisu suvremenih standardnih jezika – bez poveznica sa stanjem u drugim, bližim i daljim, slavenskim jezicima, bez usporedba barem s litavskim (što je nekad paleoslavistima bila dakako osobito zanimljiva platforma). Uspostavljanje odnosa prema suvremenomu jeziku matične filologije u okviru koje se poučava prepušteno je zapravo u filologijama, pa onda i u sveučilišnoj nastavi drugim kolegijima (povijesti tih jezika), pa se tako staroslavenski jezik tretira zapravo kao svojevrsna startna točka za daljnje motrenje jezičnih promjena. Premda su se, kako već naglasismo, ključne fonološke promjene zbile zapravo u ranijim razdobljima koja su i staroslavenskomu prethodila; upravo tijekom praslavenskih stoljeća dobro je razvidna međuzavisnost fonoloških promjena generiranih zakonom otvorenih slogova ili sinharmonizacije, na temelju čega se upravo jezik može razumijevati kao živ organizam u kojemu se osnovne promjene događaju u vremenu. Uvid u takvo stanje mora spriječiti posvemašnju neosjetljivost autora gramatika suvremenih slavenskih jezika na dijakronijsku dimenziju, osobito pri opisu pojedinih fonoloških promjena u tim jezicima.

Udžbenik, skrojen prema zadanim nastavnim gabaritima, a na temelju svojega višedesetljetnog iskustva u nastavi, autorica započinje s tumačenjem naziva koji je uveo H. Keipert – *korpusni jezik*, razlaže njegov nastanak, odnos jezične osnovice (makedonsko narječje praslavenskoga) i nadgradnje, koje zajedno čine jezik (»Osnova ne znači i cjelinu«); u tome svjetlu razmatra i najčešće nazive toga jezika; osobitu pozornost usmjeruje prema naslojenim inojezičnim slojevima u izravnome posuđivanju ili kalkiranju (iz grčkoga, latinskoga, hebrejskoga), uključujući i posuđivanja provedena još u starijim fazama praslavenskoga (germanski varijeteti, protobugarski). Uvodnomu poglavlju pripada i razmatranje odnosa glagoljičnoga i ćiriličnoga pisma, sažet prikaz temeljnih spoznaja o njihovu nastanku. U svjetlu većega broja slova u ćirilici to pismo smatra savršenijim od starije glagoljice (prema L. Moszyńskomu). Kao makedonski ćirilični spomenik u kojemu se razaznaje uporaba glagoljice izdvaja *Resenski fragment trioda* iz X. stoljeća u kojemu su glagoljicom pisani dodani zapisi, što pak upućuje na to da ona nije bila samo sakralno pismo. Za studente je osobito koristan pregled sličnosti i razlika između dvaju slavenskih pisama. Kodikološke i pravopisne osebnosti donose se u osnovnoj mjeri, na temelju jasno zacrtane ideje što studenti trebaju usvojiti kako bi im tekstovi bili svladivi. Pregled kanonskih staroslavenskih tekstova u obama pismima popraćen je važnim informacijama o izdanjima,

uz navođenje aktualnih mrežnih stranica za one tekstove koji su objavljeni u e-izdanju. U odnosu na mnoga starija gramatička izdanja novost je što se uvrštavaju i najstariji grafiti iako zbog svoje skromne jezične zasljedivosti ne pridonose mnogo gramatičkomu postavu. Zetsko-humska redakcija ne izdvaja se kao zasebna, uključena je u srpsku. Bosansku pismenost izdvaja po »bosančici«, kako imenuje cjelokupni kontinuitet zapadnolatiničnoga pisanja na tome prostoru, a »bogumilski karakter« smatra važnom osobinom tamošnje srednjovjekovne književnosti. Mjesna se dimenzija udžbenika prepoznaje u posebnome poglavlju u kojemu se iznose osnovne osobine makedonske redakcije i povezuju s konkretnim tekstovima XII., XIII. i XIV. stoljeća. Uz ohridsku književnu školu upozorava se i na postojanje nešto mlađe kratovsko-zletovske škole sa središtem u manastiru Lesnovo.

Osnovni, gramatički dio udžbenika strukturiran je uobičajenim redom. Fonološki dio objedinjen je pod nazivom *Fonetika*, nazivom koji se odnosi na jezičnu realizaciju, kako se njime na primjer koriste i njemački paleoslavisti. Iskorak prema dijakronijskoj lingvistici zasvjedočen je u razmatranju podrijetla staroslavenskih samoglasnika u vrlo zasićenu obliku s elementarnim i uvjerljivim (manje-više jednosmislenim) primjerima, za čije je razumijevanje zasigurno potrebna i sigurna nastavnička ruka. Uspostavljanje primjerenoga odnosa sinkronije i dijakronije, usporedno s prikazom poredbenoga stanja u usporednim jezicima, izazov je i u mnogih drugih slično zacrtanih staroslavenskih gramatika, i onih iz XX. stoljeća i ovih iz XXI. stoljeća. U cjelini o imenicima, unutar velikoga poglavlja o morfologiji, uvrštavaju se i neuniverzalne kategorije živosti i zbirnosti. Kako bi pospješila usvajanje gradiva i uočavanje bitnih relacija, autorica je sastavljala tablice, ne samo prema padežnome redoslijedu nego i počevši od konkretnih padežnih nastavaka pa prema prisutnosti u određenim rodovima i brojevima. Često se naglašava preklapanje deklinacijskih tipova u nekih imenica, iz čega slijede i upozorenja o različitome stanju na terenu, od Češke, Panonije do Makedonije i Bugarske, u toj posljednjoj fazi praslavenskoga jezika koja se odražavala u staroslavenskome. Budući da makedonsko čitateljstvo zasigurno ne poznaje dobro ni opću ni konkretnu padežnu problematiku jer se u svojim govorima ni u standardnome jeziku njima ne služe, zbog nedostatka dodatnih konkretnih uputa autorica je u poglavlju o sintaksi prijedloga posvetila tomu veću pozornost i donijela nemali broj primjera. Slično je i s određenosti pridjeva u staroslavenskome odnosno uporabom članova u tvorbi pridjeva u makedonskome jeziku. Kod glagolskih kategorija ne tumači se kategorija određenosti, vjerojatno zbog rijetkosti njezine uporabe i skromnoga broja primjera u kojima se jasno prepoznaju opo-

zicije. Pri tumačenju glagolskih razreda polazište je Leskinova klasifikacija. Vodeći se vječitom dvojbom nastavnika staroslavenskoga – uolikoj se mjeri možemo prepustiti razlaganju složene (ali iznimno korisne) podjele glagola u razrede po načinu tvorbe, autorica je ipak odustala od krajnje pojednostavnjene podjele prema kojoj se svi glagoli dijele s obzirom na tematske vokale koji se prepoznaju u prezentu na one *e*-tipa, *i*-tipa te one kojima osnova završava na suglasnik (atematske). Nakon prikaza osnovnih podataka o sintaksi i leksiku nabrojena je osnovna literatura kojom se autorica služila, koja je dostupna i studentima koji žele proširiti znanja. Pred sam kraj uvršteni su i neki uzorci staroslavenskih tekstova pisanih školskom crkvenoslavenskom ćirilicom, od kojih je njih nekoliko popraćeno fotografijama. Na dvadeset stranica donesen je rječnik onih riječi koje se pojavljuju u priloženim tekstovima, dakle opet vodeći računa o praktičnoj namjeni udžbenika.

Staroslovenska gramatika Emilije Crvenkovske u osnovi je udžbenik; intenzitet i ekstenzitet posredovanih znanja, pa i postupna metoda njihove prezentacije, odgovara novijim nastavnim planovima i programima na sveučilištima, i to u okvirima slavističkih studija. Na europskim sveučilištima staroslavenski se sve češće predaje na studijima poredbenoga jezikoslovlja. Vjerojatno se i u tome krije zrno nade da će se i na slavističkim studijima dogoditi svojevrsan filološki obrat, u kojemu će se iznova pokazati kako se bit jezičnoga funkcioniranja iskazuje u njegovu dijakronijskome slijedu, u međuzavisnosti jezičnih promjena u različitim uvjetima, osobito brzima i dinamičnima u razdoblju pretpismenosti i skromno razvijene pismenosti, dakle u praslavenskome razdoblju. Samo se uočavanjem pravilnosti i iznimnosti provođenja jezičnih zakona može razaznati složen, živ mehanizam svakoga jezika zasebno, a opet u znatnim vezama s mijenama u drugim jezicima. Moć jezika na svakodnevnoj razini, toliko naglašavanoj u filologiji suvremenoga doba (i pripadajućoj nastavi), može se ostvarivati tek poznavanjem dubinskoga funkcioniranja jezika koje se u punini razaznaje tijekom povijesti. Jezik naime nije stroj za čije funkcioniranje uopće nije važno odakle potječu njegovi dijelovi; naprotiv, on je aktivan organizam s naslojavanim mijenama koje nastaju s razlogom, dugo se čuvaju, zamiru, oživljuju, uvijek opet s nekim razlogom. Jedan od najvažnijih zadataka nastave staroslavenskoga jezika upravo bi trebalo biti razvijanje toga povijesnog senzibiliteta, što znanje o jeziku čini utemeljenim i kreativnim.

Emilija Crvenkovska svojom je gramatikom omogućila svladavanje ključne, startne pozicije, donje granice zabilježene jezične povijesti odakle se može pratiti ne samo povijest makedonskoga jezika nego i umnogome svih drugih

slavenskih jezika. Pomno birani primjeri zabilježeni u teksturi i u tablicama, uz izvrsnu strukturu znanja koje obilježava postupnost i preglednost, bit će pomoć svim nastavnicima staroslavenskoga jezika, bez obzira na to na kojim slavistikama predaju. Pročišćena znanja iz mnogih starijih i suvremenih gramatika dosegla su mjeru kakva je danas poželjna i moguća. S pomoću ovoga izdanja brodit će tim sveučilišnim meandrima bit će lakši posao, i nastavnicima, i studentima.

Mateo ŽAGAR